

Fortalecimiento de capacidades y evaluación: abriendo caminos para mejorar la educación

Innovación y mejora

Giulianna Mendieta
Daniela Dorantes
Eduardo Backhoff
Francisco Miranda

Voces y experiencias de vida

Javier Gomá (España)
Silvia Montoya (Canadá-UNESCO)
Juan Villoro
Acuerdos en favor de los
niños jornaleros migrantes

Con suplemento especial:
*Una radiografía del Programa
de Mediano Plazo del Sistema
Nacional de Evaluación
Educativa 2016-2020*

Experiencias internacionales

Marcos Roggero (Argentina)
Adriana Viteri, Pablo Orrego
y Martín Icaza (LLECE)
Institutos de Evaluación de
Argentina, Colombia,
El Salvador, Honduras,
Paraguay y Perú

Trabajo desde el SNEE

Francisco Ayón
Joel Ramírez Díaz
David Aguilar
Equipos de evaluación
de Baja California Sur,
Puebla y Zacatecas

Con textos traducidos al otomí
de la Sierra de Hidalgo
y al tojolobal de Chiapas

*Ja Gaseta ja b'a Politika Nasyonal ja
b'a Ebalwasyon Edukatiba
Ja Yip ja b'a snajeli' sok ja b'a ilxuk
janek' wa xnaxi': wan jamyex b'ej
jumasa' ja b'a oj tojb'uk ja sje'jel ju'uni
Tojolabal de chiapas*

*Gaseta nge ra Nt'ëdi Hai'bonda nge
ra Nt'anni nange ra Nxadi
Di hätra ts'edi hangu i pädi 'ne yo
nt'anni: i xokyo 'yu gepu di japi da
bommánho yo nxadi i
Otomí*

Artículos

en lenguas indígenas

Ja manaka' kajan sb'aji': ¿machtik junk'a wa xch'ak yil-e' ja jas wa xmakuni' b'a ilxuk janek' wa xnaxi'?

Se' mi xna'atik ja sb'i'ile'i, janaka ma' wa xwajye' ja b'a snajtsil xneb'xi' ju'uni', wa x-a'tijiye' sok ja k'ole' b'a estatado'i, wa x-ochye' lo'il sok ja je'uman jun jumasa' sok ja wa x-a'tijiye' b'a chikani', wa sle'awe' sok wa xchapawe' ja jas wa xmakuni' b'a jk'elxuk ja jas oj elk'otiki' b'a oj b'ob'uk ja jas ye'n kajan sb'aj ja INEE. Ye'naka kajan sb'aje' sok wa sk'elawe' jastik minaka' lek wan je'xel ju'un ja b'a nasyoni' sok le'awe' jastal oj stojb'ese'. Mi wa x-elye' ja b'a poto, pe sk'ulan ja ya'tele' b'a jitsan jastik oj jtukb'uki'.

Kissi, Moisés, Yosellín, Jersson, Martha, Oscar sok Tania ye'n kajan sb'aje' ja b'a jastik wa xch'ak k'elxuk b'a sneb' ju'uni' sok wani' sje'awe' tuktukil k'ole' ja b'a Instituto Nasyonal ja b'a Ebalwasyon ja b'a Edukasyon (INEE). Ja ye'nle'i, neb'umane' ju'un b'a snajtsil xneb'xi' ju'un b'a gobyerno, ja ya'ni wani' sneb'awe' masa' kada k'ak'uj sok wani' xya' sneb'e' lek ja tuki', ja ma'tik wa sk'ulane' ya'tele' b'a junxtani'i ja entidad mejikanasi sok ja b'a payis jumasa' b'a latinoamerikanosi, jani wa xyila' ja Gasetá iti.

Ja jas wa xk'anxi': ke jitsan oj sna'e' ke ja INEE wa xchoyila' jastal x-ek'tok ja sistema.

Tania Calderas Romero, ja ay yi oj 39 jab'il, ye'n olamal ja b'a proyekto ja b'a Unidad b'a Ebalwasyon ja b'a Sistema Edukatibo Nasyonal b'a INEE, jas wa x-yila' ja subdirektori ye'n kajan sb'aj ja Ebalwasyon ja Condisyon Básikas ja b'a Ensenyansa sok

b'a Aprendizaje (ECEA) b'a sekundarya sok b'a Prepa. Ja b'a k'ole' iti'.

Wa xk'elatikon jastik wa xch'ak ilxuki' sok jastik wa xch'ak k'anxuk b'a ilxuk k'ote' ja b'a jas wa xtukb'i ja b'a ECEA (Ebalwasyon ja Condisyon Básikas ja b'a Ensenyansa sok b'a Aprendizaje), sok ja b'a alub'alxa' oj k'ulaxuki' ja b'a jastalni ay ja b'a snajtsil xneb'xi' ju'uni' sok jastik wa xk'ulaxi' b'a kada nibeli'. Wala' a'tijitikon ja b'a jastal wa xk'ulaxi' b'a jas wa xtukb'esi'i b'a jani oj k'ulaxuk ja b'a jasni alub'alxa', ay jas wa xwaj job'tikon ja b'a snajtsil sneb'jel ju'uni' sok wa xwaj k'eltikon ja oj k'ulaxuki'. B'a lajani'a, b'a junxta sok b'a pilan k'ole' b'a ECEA primarya sok pre'escolar ja b'a INEE, b'a mi jel najat b'ejiyitikon. Wa xcho' la' mojtanitikon b'a k'ole' b'a ma' jas wa xya' k'e'uke' b'a oj ochuke' lek lo'il. Yuj ja jawi' jitsanxa snajtsil sneb'jel ju'un wala' wajyon ek' ja b'a jpayistiki. Jach jelxa kilonej juntiro. Yuj ja jawi' jneb'ata mas sok jani' k'ultikon ja ka'teltikon ja tiwi'. Ja jastal wala' wajyon wa xjak jk'ujol ja jastal ti ajyiyon b'a snajtsil sneb'jel ju'uni', ja b'a jastal wala' ochtikon lo'ili' sok wa xmaklatikon sok ja b'a proyekto iti ke wa alxi' sok jastal wa xneb'xi' ju'uni', jitsan jas wa xch'ak ilxuk ja b'a snajtsil xneb'xi' ju'uni, jelni st'ilanila' yuj wa xna'atikon tuktukil jastal wa x-ajyiye' ja iti wani xk'its'atikona' ja xchapatikon ja jas jmakunuki', wa xle'atikon ke oj sje' ja jastale' ja winike' jumasa' sok ja iti wanto la' kantikon jakan sok jastik iti'.

Ja Tania ja ye'ni jun psikologa ti elel jan b'a Universidad Nacional Autónoma de México (UNAM), sok ay smayestriya b'a Psikoterapia Humanista yuj ja Universidad Vasco b'a Quiroga b'a Morelia, Michoacán. Ja jastal iti ja wa sk'ulan ja ya'teli'.

Yajni xpukxi' wa x-ek'ot ja b'a ka'teli', wa xmajla' oj elk'ot ja smeranili'. Wa xk'ulan jun proyekto b'a jel xk'ana' oj k'uluk sok jelni' st'ilanila' yuj jelni wa xkila'a ja b'a ilxuk janek' wa xnaxi' b'a pilani ma' oj yila'. Wani xk'ana' ke jitsani' ja ma' oj sna' sb'aj ja Instituo ke mi kechani wa xyila' janek' wa xb'ob' yuj ja je'uman ju'uni', yuj wa xcho xk'elatikon jastal ay sok ja st'ilanil sok jastalni' wa xmakuni' ja sistema, ja jasni wane' sk'ulajel ma' ay xchol wa sk'elawe' ja b'a sneb'jel ju'uni', cho jachni ja sistema. Jun yaljel, ki-

lonejni jitsan programa ke jelni jitsan wa xch'akawe' ja tak'ini', pe mey yi oje' ju'un b'a oj skolta' sb'aje' b'a jastalni oj ya'teltaje' b'a spetsanil snajtsil sneb'jel ju'uni'. Ay jitsanlek snajtsil sneb'jel ju'un ja b'a x-uxi' ja i' mi xya' makunuke' yuj mey ja', ay antena mi xmakuni', ma' komputadora tinaka wan jomela' ma' kechan nolan. Ja payistiki jachni aya': kechan lom xwa xch'akxi' ja tak'in b'a mini xmakuni' oj k'e' neb'xuk jasni st'ilanilni' oj neb'xuki'. Mini xchiknaji' ja wan yamxeli', ma' jas oj jmakunuki', b'anaka' aye' ja manaka ay xchole' b'a sneb'jel ju'uni ja b'a stukb'ese' ja jastik iti'.

Ja Tania ti sb'aj b'a xchonab'il b'a México, ay chab' yal yak'ix june' b'a 3 jab'il sok b'a 5 jab'il, wa xyala'.

—Ja yajni wa sjob'owe' ja jas wa xk'ulani', wa xkalyab'ye' ke wanon a'tel ja b'a tojb'uk ja snajtsil sneb'jel ju'uni', nab'al ja tuk yal untiki' oj cho sneb'e' lek jastal ye'nle'.

Ja gusto'ili: Oj ilxuk ke ti wa xk'e' stul b'a estado jumasa'

Jersson Arnulfo Guerrero Nava, ay yi oj 29 jab'il, ye'n ajwalal b'a proyekto ja b'a Direksyon General ja b'a Coordinación ja b'a Sistema Nasyonal b'a Ebalwasyon Edukatiba (SNEE) ja b'a INEE sok ye'n wa sk'ela' ja Proyekto Nasyonal b'a Ebalwasyon sok ja Mejora Edukatiba b'a Escuelas Multigrado (PRONAEME). Ja b'a janek'ni wa sna'a:

Oj a'tijanan ja ili' jachni ayni swokolilal b'a wa xtax ja jas ts'ijb'unub'al b'a mi pukub'aluk. Jelni st'ilanil oj ja' na' jastal oj lolanansok ja k'ole' ma' wane' a'tel b'a jelni sna'awe' b'a titani b'a tiwa'. Ja iti mani' st'ilanil wa xya' jna'tikonleka' ja jas wantikon sk'ulajeli' b'a oj ka' ek'tikonyi' b'a mini jel mokol oj yab' ma' wa xk'ana' oj sk'uluki'. Smeranilni'a oj b'ob' kaltikon yab'ye' ja jas oj sk'uluke' ja ma' wa sna'awe' lek b'a titani tiwi, yuj ja ye'nle'i ye'n sk'uluke' ja proyekto jumasa' ja b'a ilxuk jastal oj elk'ot ja jas wa xna'xi'i ja b'a oj ya' ochuke' ja b'a 2016 manb'a 2020 yuj ja Programa b'a Mediano Plazo ja b'a Sistema Nasyonal b'a Ebalwasyon Edukatiba (PMP SNEE). Ja wa sk'ana' ojni' ja jas wa xyala' ja proyekto manab'al oj ch'akya' och spetsanil ma' wa sk'anawe'

oj a'tijuke'i sok ojni k'ulaxuk b'a ilxuk janek' wa xnaxi' b'a k'e'elni' jani', smeranilni'a sok tini oj ajyuka'.

Ja ekonmista iti ti elel jan b'a Universidad Nasyonal b'a Kolombia sok ayni smayestriya b'a Gobierno sok b'a Asuntos Públicos yuj ja Facultad Latinoamericana b'a Ciencias Sociales (FLACSO), b'a k'ole' b'a México, ja wa xpukxi' b'a PRONAEME, tini chapub'al b'a manaka' wan a'tel b'a 28 entidades b'a snajtil yok ja jab'ili'.

—Wani' xya' gusto axikona' yuj jastal wa x-ilxi' wa xk'e' tukxuk mani b'a yojola' oj b'ob' k'umanuke' b'a tsamani' oj sk'uluke' partisipara ja jastal b'a jas wa xcholxi' b'a ma' jistan wa xyila' b'a SNEE, oj maklajuke' yuj ja instuto autónomo mini t'ilanuk oj sjak'-e' b'a jastalni wa sk'anawe' ja politiko. Ay jun ma' slika' ja sk'ab'i' cho slika'we' 26 sok ja ye'ni ti yalawe'a: "Jachuk ja ke'ni wan ek' jb'aj jasnaka' mi lek jastal iti". Sts'akatal ja jawi, ja proyekto b'a jitsan grado ja ska-je'il b'a jastal oj k'e' stul-e' ja estado b'a stojb'ese' jasni mito chikanuki'.

Smajlajel: Ja b'a jastal jitsan ma' jas oj sk'uluke'i'

Ja Martha Cruz Morales, ay yi oj 35 jab'il, ye'n olomal ja b'a proyekto ja b'a Direksyon b'a Ebalwasyon b'a Políticas sok Programas Edukatibos, ja b'a Direksyon General ja b'a jas alub'al oj k'ulaxuk ja b'a mas lekxa' ja jas je'xuki'. Ja ye'ni wa xyala':

Ja ka'teli'jel st'ilanil. Ja jastilni jas alub'al oj k'ulaxuk, k'elatik janek' wa xna'xi', cho jk'ulantikoni'a b'a jastal ya'teltajel ja sneb'jel ju'uni' jani b'a jkiltikon yal untik indigena b'a sneb'jel ju'un k'e'umto'i. Spetsanil ja jas ch'ak na'xuki' jani ajukyi' ja Direksyon jas alub'al oj k'ulaxuk b'a ojni sk'ele' sok ojni b'ob' cho kotanuk jastal oj k'ulaxuki'. Ja yajni ch'ak pukxuki' Jas alub'al oj k'ulaxuk b'a jani'i, jel gusto axiyon yuj jani wa sje'a jasni jk'ulonejtikoni' sok jpetsanil ja jas jta'atikoni' sok ch'ak jcholtikon lek ja b'a k'ole' aytikoni'. Alub'alni ja jastal oj ch'ak k'ulaxuki', jastalni alub'alni oj k'ulaxuk jani yaluneje' ja politiko'a, pe lek oj alxukyab' jun yal untiki', jachni b'a jasa' walyab'a', b'a jexuk b'a ajyuk wajel, b'a oj yalawab' ja jasni jel t'ilanil oj a'teltaxuki' sok ja b'a ayni' jas wan ek'eli'.

Martha ja ye'ni lisensyada b'a Derecho yuj ja Benemérita Universidad Autónoma b'a Puebla sok ay smayestriya b'a Administración sok Políticas Públicas yuj ja Centro b'a Investigación sok Dosensya Económicas. Ja snan stati kechan sprimar-ya yi oje'.

—Ja yajni wa sjob'oweki' jasunk'a ja ka'teli', wa xkalyab'ye sok jastik wantikon yiljel jastal wa snab'awe' ju'un ja indigena sok jastal jitsan ma' wa xyakan ja yestudyo ja b'a prepa, jun yaljel. Wa xkalyab'ye' jastiknaka' wantikon sk'el ja jastik mi lek wan k'ulaxeli' wa xk'elatikon, wa xcho xjob'yile' jastal wa sk'ulane' pensar. Wa xcham sk'ujole' yuj jel t'usan wa xyilawotikon, wa xyilawe' ja México jastal jun payis b'a jel xiwela' sb'aj. Wa xyalwekab'i: ¿Jastal oj b'ob' a'tijanan ja tiwi? Pe ja yajni wa xkalyab' ke wa xk'ulan gusto ja jas wa xk'ulani', lekni lek wa xkila'a, ke oxé' jab'il wanon a'tel b'a jastal jun xchab'il snajtsil sb'ejel ju'un, wanon sneb'jel wa stupowone' yuj ka'tel iti, jitsanlek jas wa xk'ulantikon b'a oj lekb'uk ja sjejel ju'uni', wa xgusto axiye'.

Jastal wa xneb'xi' jastal iti, ja Martha wa xcholo':

—Ja mani wala' ochyon sok lo'il ja entidad jumasa' jani sok ja ma'tik wan a'teli', je'uman ju'un sok manaka ay chol b'a sneb'jel ju'uni'. Yuj ye'ne' wa xkila' jastalni ay ja sneb'jel ju'uni'. Ja iti wokolni oj yi' sb'ejlala' yuj jun payis tuktukilotikni'a, yuj ja b'a jastal ayni wa slaja' sb'aji', pe ajni jas jitsan mi slaja' sb'aja', yuj jawi' jelni wokol oj b'ob' ch'ak tojb'uk spetsanila'. Ja b'a oj b'ob'uk jel st'ilanil oj k'ulaxuk entender.

Ja wa xk'anxi': Ja ka'teli ke a'a skolta' ja jpayistiki'

Kissi Guzmán Tinajero, ay yi oj 36 jab'il, ye'n subdirektora ja b'a Pruebas b'a Lenguaje sok Comunicación sok b'a Ciencias Sociales ja b'a yojolni' ja b'a Unidad b'a Ebalwasyon b'a Sistema Edukatibo Nasyonal:

—Ja ka'teli' wa sk'ela' jastal oj elk'ot ja jastik wan k'elxeli', manb'a wa xk'e' k'ulaxuk sok manb'a oj k'ulaxuk, b'a mani' oj elk'ota', b'a oj na'xuk ke ja neb'a ju'un ja b'a payisi' yi'ajetani' sb'ejlala' ma' sna'awetani'a sok jastiknaka' ojni ch'ak

k'ulaxuki' ja jasni ti ts'ijb'unub'al ja b'a Kurrikulum nasyonal. Ja b'a jastal ilxuk jastalni' wan ts'ikb'el ja derecho leklekni lek oj neb'xuk ja ju'uni'. Wa xcho' k'ulantikon partisipar b'a jas jujuntik yaljel b'a tekniko jumasa': wa xje'atikon yile' jastal elel k'oti' wa xcho xkilatikon ja je'uman ju'un jumasa' sok ja ma'tik kajan sb'aj

wa sk'ela' ja b'a sneb'jel ju'uni ta wa xya' makunuke' ilub'al ke ke'n wa xka' eltikoni ja b'a INEE. Ja yajni wanto xchapjel ja jas ilxuk'oti' wa sk'ulane' partisipar je'a ju'un jumasa' b'a spetsanil ja estado, jani b'a oj yalkab'tikon jasni wan ek'el ja b'a snajtsil sneb'jel ju'uni. Ja jasni jta' unejtikon ja b'a jastal mini ch'ak ab'xuk jas xcholxi'. Wa k'anatikon k'ultikon yajk'achil jas wa xk'ana' oj elk'ot kujtikoni' ja man b'a oj k'otuk jas wantikon yiljeli' sok ayni' ma' sb'eja'.

Ja Kissi lisensyada b'a Psicología yuj ja Facultad b'a Psicología b'a UNAM sok doktorani b'a Edukasyon sok b'a Desarrollo ja b'a snajtsil b'a sneb'xi'i: Ja b'a jastalni' wa xyila'.

—Ja jas wa xk'ana' oj k'ultikoni ja yajni jpilatikon ja jas ab'ub'alxa' ja k'ultikon ja Planea (Plan Nasyonal ja b'a Ebalwasyon ja b'a Aprendisajes), jun yaljel, jas wa sk'ana' oj sk'uluki' ke ojni elk'ota'. Ja yajni wa x-aljikab'tikon ma' wa sts'ijb'ajikitikoni'. ¿Jasunk'a oj k'uluk sok ja iti yuj ay jun ma' 70% ja ma' wa xje'yi' ju'un tito aye' 1 nivel? ¿Jas sb'e'j ja iti? ¿Ma' la' jwajkona' sok jastal?, ja jawi' jelnaka jitsan ja jasnaka yi oji'. Ja b'a ye'nle'i, jachni wa xcholxiyile' leka' ke we'n oj ja je' jas wa xtub'esxi' b'a ilxuk'ot ja jas ek'oti' sok oj cho ja walyab' jas oj b'ob' sk'el-e' sok b'a jastal iti', jun yaljel, jastik oj sk'ulukje' ja b'a sje'e' ju'uni'. Jun yaljel, masni k'ot yuj jastal chiknajelxa', oj ilxuk ja jas k'ulub'ali' tini yi oj jas wa ilxi', jastalni' tojb'esnub'al sok jastik jawi', ti wa xneb'xi' jujuntik jastal oj je'xuk ja ju'uni'.

Ja b'a Kissi:

—Ama' mi jel stojilaluk yaljel, pe wa xna'a ke ja ka'teli wa skolta ja jpayistiki'. Ja yajni ay jas wanon xpajeli ma' wanon sk'ulajel jun ju'un, wa xna'a jasni oj sk'ul leki', ja b'a jasni oj je'i, jun yaljel: oj sk'el jastal oj chapxuk b'a ilxuk janek' wa xnaxi', oj alxuk ke oj makunuk sok oj cho k'ulaxuk ke oj ek' mas ja jas wa x-alxi' b'a ma' jitsane'i yuj jastal jb'aji' jastal jun ye'n kajan sb'aj jas oj k'elxuk. Wa xk'ana' oj kal ke oj k'uluk sok wa xk'ulan pensar ke ojni b'ob' koltanikona'. La' jach wa xchiknaji' ke kechan jun yaljel, pe smeranilni'a"

B'a jasni oj b'ob'uki': wa x-ilxi ke ja ka'teltikoni wa xk'ulaxi b'a smeranil.

Ja Juan Moisés Moreno Guzmán, ay yi oj 33 jab'il, ye'n olamal b'a ja b'a proyekto ja b'a Direksyon ja b'a jas alub'al oj k'ulaxuk

ja b'a jastal mas lek oj ajyuk ja Institusyonesi sok ja Política b'a INEE:

—Ja jasunk'iluk ja wa xk'ulani' ja wa xch'ak k'eltala'uk ja b'a jastal wa xneb'xi' ju'uni ja b'a oj k'ulaxuk ja jasnaka alub'alxa'. Ayxa oxé' ti ayon ja ili sok k'ulunejni partisipar ja b'a oj k'ulaxuk ja jastalni' ja b'a ja jasnaka' alub'alxa', ja b'a jastik wa x-alxi' sok ja b'a yal ak'ixuki sok ja b'a yal keremtiki sok keremtik b'a moj aljelal jumasa' ma'tik moj aljelal jumasa' wa x-a-tiji' b'a alaj ma' wa xwaj b'a pilan luwar, ja b'a jastik wa x-alxi' ja b'a sneb'jel ju'un indigena sok cho jachuk ja b'a prepa. Jach jel lek yiljel ja yajni waxa wila' ja wa wa'tel ja jas wana sk'ulajeli, ja b'a jas wana sk'ulajel ja b'a jastal oj xch'ayxuk ja jas mi lek wan k'ulaxelyi' ja b'a ma'tik mi xkits'ji'i ja b'a ma' mas mi xkits'ji'i, ja jastalni' wa xyala' ja Je'uman ju'un Sylvia Schmelkes ja yajni wa xyala' sok ja b'a moj aljelal jumasa' a'tijum alaji' b'a ma'tik wa xwaj b'a pilan luwari. Ja yuj, je lek juntiro ja yajni wa x-ilxi' ja jastik wa xch'ak k'ulaxuki' ja jastalni' sk'uluneje' pirmar ja aku'erdo ja wake' estado jumasa' ja b'a oj koltaxuk ja yal untik jumasa' b'a jastal iti. Junuk ja b'a wa x-och jgusto'il ja yajni wa xyila' ja jastik wa xch'ak' sk'uluki ke' wani k'ulaxela'.

Ja Juan Moisés jun licenciado b'a Jastikwa xch'ak ilxuk b'a Políticas sok b'a jastik wa xch'ak k'elxuk b'a jastik wa xch'ak chiknajuk sok je'uman b'a Gobyerno sok b'a jastik wa xch'ak k'elxuk b'a wa Xch'ak Chiknajuk yuj ja UNAM. Ja b'a jastik naka yiluneji ja b'a jastik wa xch'ak sk'uluki cho' wani sk'ela' ja b'a jastik wa xch'ak chapxuki sok ja b'a Evalwasyoni ja b'a CONAFE:

—Ti jna'a sb'aj tiwi ja yal untik jumasa' ja ma'tik wa xwaj ja b'a jastik wa xch'ak k'ulaxuk ja tiwi sok jmakla' ja jas jasunk'iluk ja wa sk'anwe'i, ja b'a jasunk'iluk ja wa sk'anawe'oj sta'e'i sok ja b'a jastik junk'iluk ja wa sk'anwe'i. Wa xya'a chamk'ujolil, pe jachuk wa xya'a slamaniil ja yajni wa tseniye' ja yal untiki sok ja yajni wa xyilawa' sok wa sna'awe' ja ye'nle'i ke ay jas oj ja k'uluk b'a mas lek ja b'a jastal oj sneb'e' ju'uni. Ja yajni wa sjob'oweki ja jnan jtat ja jasunk'iluk ja wa xk'ulan ja b'a kateli' wa xkalyab'i ke ay jas wantikon sk'ulajel ja b'a jastal mas lek oj ajyuk ja b'a jastal wa xneb'xi' ju'uni. Ja ye'nle'i wa sna'awe' ja sb'e'j ja jas wanon yaljeli, wa xyilawe' kab' ke oj kayi gana, ke aj k'ul lek, ke ti cho la' ajjiyon tiwi', ke

chikan b'a ayona oj jb'ob' koltaye' ja b'a jasunk'uluk ja wan ek'el sb'aje' ja ma' wa xwaj b'a pilan luwari ma' ja b'a indigena jumasa' oj stukb'es, ke ja k'uluk ja b'a janek'ni oj jb'ob' kuji'. Ay jun yal kak'ix b'a oxé' jab'il wa sna'a ke tiwala'a'tijiyon b'a INEE yuj wani xcho' jcholo' yab'a' sok jaktani jak sk'el-ona'. Ja ke'ni wa xkalyab'i ke wala' a'tijiyon b'a oj kolta ja yal untiki ja ye'ni wa stseni'.

Oj ja walyab' ke oj b'ob'k'ulaxuk yuj: ja yajni wa xna'tik ja jastik wa xch'ak ilxuki' wa xmakuni' b'a mas lek ja jas wa xk'ulaxi'i.

Ja Yosselin Márquez Gutiérrez, ay yi oj 32 jab'il, ye'n olomal b'a proyekto ja b'a Direksyon ja b'a jastik wa xch'ak k'ulaxuk b'a Evaluasyon b'a Políticas sok b'a Institusyones b'a Direksion General b'a jastik wa xch'ak k'ulaxuk ja b'a INEE:

—Ay b'a k'unej partisipar sok ja b'a jastiknaka' wa xch'ak k'ulaxuki', ja jasunk'iluk ja mas jel st'ilanil wa sk'ulan ja Instituto. Sok wa xcho xk'ulantikon enkwesta jumasa' b'a oj kiltikon jastal wa xyilawe' ja ye'nle'i sok b'a oj ilxuk ja b'a jastal jel lek wa xyilawe' ja je'a ju'un jumasa' ja b'a jastik wa xk'ulaxi' ja b'a evalwasyoni. Wa xk'e' jkultikon ja b'a jastal wa xk'e' job'tikon ja b'a jastal wa x-ajyi' ocheli sok jastik wa xk'apxi' ayxa ki ojtikon jujuntik b'a kada jujune' ja jastik wa xk'ulaxi' ja b'a ilxuk janek' wa xnaxi'i ja b'a jastal wa x-a'tijiye' ja Je'a ju'un jumasa'. Ja b'a jastal wa xjob'xi' jach jastal b'a jel st'ilanil yuj wa xb'ob' jna'tikon ja jasunk'iluk ja wa sk'ulane' pensari. Ja yajni wa xk'elatikon ja b'a jasunk'iluk ja wa xjob'xi, wa kilatikon ke tuktukil jastak wa ch'ak ilxuk b'a kada entidad pederatiba. Mi junukxta' ja jasunk'iluk ja wa x-ilxi' ja b'a xchonab'il b'a Mejiko ke sok ja b'a Kolumbia, junuk ja b'a jastal wa x-ilxi'.

Ja Yosselin sk'ulan estudiar ja licenciatura b'a Ciencias b'a Educación ja b'a Universidad Autónoma b'a Estado b'a Hidalgo, ke chapunejni' sb'aj ja b'a Política sok ja b'a jastik wa xk'ulaxi ja b'a xneb'xi' ju'uni ja b'a FLACSO sok mayestriya ba' Departamento b'a jastik wa xch'ak le'xuk b'a xneb'xi' ju'uni sok ja b'a Centro b'a Inbestigasyon sok ja Estudiyo Abansados ja b'a Instituto Politécnico Nasyonal (CINVESTAV).

—Je lek x-ilxi' juntiro ja yajni wa xna'xi ke ja resultado jumasa' mi tita

wa xkan b'a jun ju'un, sok wa xch'ak makunuk b'a jastal oj syam ja ma'tik ay xchol b'a wa xneb'xi ju'uni ja b'a jastal mas lek oj k'ulaxuk ja b'a ilxuk janek' wa xna'xi'. Jachni jel st'ilanila' sok wa xb'ob' jkultikon pensar ke ja b'a tuktukil jastik wa xch'ak alxuki ay jas jb'ob' jkultikon ja b'a jastal oj koltatikon ja entidad pederatiba jumasa'. Ja jastalni' mas leki ke chikan machunk'iluka' oj jb'ob' ya' makunuk ja jas wan alxeli'. Ja je'a ju'uni oj jb'ob' yile' ja jastik junk'uluk ja wa xk'ulaxi' kontestar ja b'a jas wa xk'ulaxi' wani x-ilxi' ja jasunk'iluk ja wan k'ulaxeli', ke tixani' kanel ja jasunk'iluk ja wa xyala' sok ja jasunk'iluk ja oj yal-e' ja ma'tik ay xchol b'a wa xneb'xi ju'uni oj jb'ob' yale'. "ja ke'ni oj jb'o jtojb'es jb'aj mas lek ja b'a jastal iti nab'al ja je'a ju'un jumasa' mas lekxa' oj sk'uluke' ja b'a ilxuk janek' wa xnaxi'". Ja yuj ja yajni wa xk'ulantikon ja b'a jastik wa xjob'xi jani wa xk'ulantikon pensar sok ja b'a je'a ju'un jumasa', ke wa xmajlatikon ke oj sk'ulkitikon kontestar, b'a mas mi jel wokoluk sok oj b'ob' yal ja jasunk'iluk ja wan sk'ulajeli, yuj wani xk'anatikon oj kab'tikon ja jasunk'iluk ja wa xyala'a sok oj ka' snatikon ja ma'tiknaka ay xcholi'. Wani xk'ulantikon pensar ke ja jas wa xjob'xi jach jel st'ilanil ja b'a je'a ju'uni sok jastik junk'iluk oj chaptikon ja b'a jastalni smeranilek oj koltajuke' ja b'a jastik oj ch'ak k'ulaxuki'. Wani xk'ana' oj kiltikon jastal wa xyila' ja je'a ju'un jumasa' ja b'a jastal mas lek oj chapxuk ja ilxuk janek' wa xnaxi'.

Ja jastalni' aye' ja b'a smoj aljel jumasa' sok ja b'a jastik wa sk'ulane'i.

—Ja jnan jtat jumasa' wa x-ajiyile' gusto'il, wa xkalyab'ye' ja jasunk'iluk ja wanon sk'ulajeli' sok ja jastal jel lek xk'ab' ja lom ti wanon a'tel b'a INEE. Wa xyawekab'i: "jel lek ja jastal ti aya' ja b'a jastal oj ja neb' mas ja jasa' neb'uneji' yuj ja b'a payistiki jel wokol juntiro oj jb'ob' ochan ja b'a jastal jawi'". Ayni yi oje' slamani sok jelni gusto'aye' ke ja yunin ixuki wani xchapjel sb'aj lek ja b'a jas wa x-axi' ke wani sk'ulan gusto'a: Ja b'a wa xneb'xi ju'uni'.

Lokwanel b'a wa jastik oj k'ulaxuk: oj a'tejanan ja b'a institusyon ke jani ja b'a jas wa xk'ulaxi ja b'a Reporma Edukatiba

Ja Óscar Rodríguez Mercado, ay yi oj 30 jab'il, ye'n olamal b'a Proyekto ja b'a Kordinasion ja b'a jastik wa xch'ak ilxuk ja b'a

INEE ja b'a entidades pederatibas (CDINEE).

—Wani' la' koltaniyon ja b'a jastal oj ch'ak k'elxuk ja ma'tik mas jel st'ilani jas wa sk'ulan ja b'a sistema b'a wa xneb'xi ju'uni b'a kada entidad. Wani xk'u'ana' ke ja b'a Reporma Edukatiba ojni ya' satinel ja b'a jasni wan majlaxeli', jel st'ilanil oj na'xuk ja b'a ma'tik ay jas wa sk'ulani', oj na'xuk jastal wa xk'ulaxi' sok jastal wa x-a'teltaxi' ja b'a jastal wa xjexi' ju'uni b'a kada entidad. Manb'a ili wa xk'ana' oj koltanikon b'a ajyuk mas lek ja b'a wa xjexi' ju'uni yuj ja jastik wan k'anxeli' oj k'ulaxuk ja b'a estado jumasa' ke jachni ti ochel b'a jun proyekto nasyonal'a.

Ja Óscar sk'ulan estudiar ja licenciatura b'a Ciencia Política ja b'a Universidad Autónoma b'a Nayarit sok ja smayestriya b'a Sociología ja b'a Instituto Mora. Ja jastalni' wa xyila'.

—Ja b'a jastik wa xch'ak k'ulaxuk ja b'a wa xneb'xi ju'uni jel jitsan ja machunk'iluk wa xch'ak a'tijuki', wa xb'ob' alxuk, spetsanil ja ma'tik jas wa xyala' b'a toj ek'eli' sok ja ma'tik miyuki' ja b'a yoj tiwi, ja ta janik'a mas jel st'ilanil wa xk'anxi' ke ja yal untik oj jb'ob' sneb'e', ke oj koltajuke' ja b'a jastal oj sta' xchole'i sok ja b'a ye'nletani'i, wa xk'ulan pensar ke wanon a'tel b'a wa petsanilex. Ayni ek'ele' junuk ay jas wa xk'ana' oj sk'ul b'a slekila, pe jasni oj k'ulaxuk ja b'a payisi jachni b'a spetsanila'. Mini ma' wa xkila' ke ay ma' oj a'tijuk b'a stuch'ilta'a, b'ajni b'a spetsanil ja ma'tiknaka tey ja b'a jastik wa xk'ulaxi' ja b'a wa xneb'xi ju'uni. Wani xk'u'an ke ja b'a jastal oj ajyuk jun payis b'a mas lek, b'a jastal mas lek oj ajyuk ajyukotiki', ke ojni k'e k'ulaxuk b'a kentikta'a. Jelni gusto ayon ja lom ti ayon ja b'a INEE wani xk'ulan ja b'a janek'ni wa xb'ob'kuji ja b'a jastal oj ilxuk ja jas wan k'ulaxel ja b'a wa xneb'xi ju'uni.

B'a jastal b'a jun mojaljelal ke ayeni' jitsan je'uman ju'un, ke jachni' ja snan stat jumasa', ja Osacari wa xyala'.

—Ja ye'nle'i wa sna'awe' b'a jasunk'iluk ja wanon a'teli ke mini jel akwerdo ayuke'a, jel st'ilanil oj kale', yuj ja jastal ja tuktukil loyiki', ke minaka sb'ejlaluk ja jas wa x-aljiyab'ye'i. Mini sna'awe' ja sb'ej ja Reporma Edukatiba, ja jasunk'iluk wa sk'ulan ja instituto sok ja jastik junk'iluk ja naka k'ulub'alaxa' ja b'a jastal mas lek oj ajyuk ja b'a wa xneb'xi ju'uni. Wa xyalawe' ke ja' INEE ke ye'n ja ma' chunk'iluk ja oj yil-e' ja janek'ni wa snawe'i sok ja ma-

chunk'iluk oj aji'eluke' yuji'. Ja yuj ja b'a jasunk'iluk ja wa xk'ulani' ja b'a oj cholawab'yex sok b'a oj kalab'yex ja b'a jas mixa' na'awex jas sb'eji'. Ke'nani ja machunk'iluk ja ma' jas oj yalawab'yexi' sok oj skoltayex ja b'a jastal iti. Ja yajni xk'eljiye' janek' wa sna'awe'i ma' ay jas wa sk'anawe' oj sna'e', wa xjakye' jmok sok wa xkalyab'ye' ja jastik junk'iluk ja oj sk'uluke'i. Jani wa xkala' ja jasnaka sb'ej ja jastiknaka iti. Ja yajni wa xkalyab'ye' ja smeranil ja jasunk'iluk ja wa xk'ulani, wa x-ajiyile' gusto'il ke ja ti ayon ili', ke ayni jas wa xk'ana' oj k'uluk ja b'a luwar ja b'a wa a'tijiye' ja ye'nle'i ma' ja b'a a'tijiye-ta'a'. €

Ma' ja wi' lo'il: Lizbeth Torres
y Laura Athié

Na'a mas ja b'a jastik junk'iluk alub'al oj k'ulaxuk ja b'a INEE
<http://www.inee.edu.mx/index.php/proyectos/directrices>

K'ela' jasunk'iluk ja wa sk'ulan ebwalwari sok jastal wa xk'ulaxi' ECEA: <http://www.inee.edu.mx/index.php/proyectos/ecea>

K'ulan visitar ja b'a jasunk'iluk ay ja b'a PLANEAS sok jasunk'iluk ay ja b'a INEE: <http://www.inee.edu.mx/index.php/planeas>

¿Wan maxa' k'ana' oj ja' wal ja jastal ja wilunej ja jastal jun a'tijum b'a ewalwasyon b'a wa xneb'xi ju'un? Tsijb'an b'a gacetapnee@inee.edu.mx

Da 'yuh₁ran tuti: gan hoh₁ju nge gan jäh₁ihu, híngá hont'a dín ja man xadihu xón ho

“Yatho i tson'a ra te —i èn'a ra **Javier Gomá Lanzón** bu Madrid, nu'bu mí t'orba yon t'anni nge ra *Gaceta*—, 'ne nu a jatho ga timhm-bu nge ga ndehu n'da ra jäh'i nge di jahju gam 'bummánhohu, dá bäh'u yó jäh'i nge híngá hontho hínte 'be di hénju, pege jatho ga uhmbu n'da ra hogant'ot'e a ná ndoho a hínte 'be ni hénju”, i èn'a n'da u yó bän'yomfëni nge i èmme i pam fädi, ge'a bi zan'na ra N'yomfëniho xón Hotho.

Nu ra kuhu ts'an'du i 'yo yó guenda di hokyon t'anni nxadi wa M'boda 'ne hondbu go ndabu má hai wa ja ra ximhm-bai, xó ndoho a. janange'a híngá hont'a hangu ram fädi i ja u ot'yo nt'anni nge ge'a da 'yu'a n'dapa ngu n'dapa. Nu'bu di 'bedi, i fu'a ra N'yomfëniho xón Hotho a ra Javier Gomá, “jatho ga tsoni ga hähm-bu 'be i sihju nange 'be dí othu 'ne hapu tson'a da za ga othu, nge hontho i tsatho rán 'yomfëni a a in te 'be ot'e nange rán t'ot'e”.

Javier Gomá Lanzón (Bilbao, 1965), zäntho dín xadi 'ne ra bän'yomfëni nge espanyul i t'ëmbi nge ra Ortega y Gasset u yó pa i jabu ya, 'ne i 'bet'o a ra Nts'an'befi ra Xuwa March, im ma 'be dá hanthü a ra ngunxadi 'ne ra nxadi. 'Bepu dán 'yorba-zehëhu yó nt'anni. 'Bepu dá bëmhm-bu a ra nxadi nange ra 'befi i tsan'na ra hai. 'Bepu dán za dá hähthü ra ts'edi a.

Nu ra Gomá, nge i èna “dämi ma 'be da t'ot'e e pe jatho gi 'yudi nge xingi 'yot'a gim ma, nge hontho jatho gi 'yu'a ra hogan-t'ot'e híngá hontho gim ma, nge ya gahtho yon 'yohu (ne ga yó xitsu) i utrã hogan-t'ot'e u to'o di mba'ts'i”, i t'ëna nge jatho ga pähmbe, gahtho u, n'da ra tuti thoho a.

I fupü ja ni N'yomfëniho nge ra Hogant'ot'e, 'bepu dán za gam bënsehu nge gan hoksehehu nge gam faxu u yó nets'i i ot'yo nt'anni, nge i tsanni 'ne i ot'yo nt'ëxänts'ut'abi.

Yó máhuähi thoho yó jeya, nu yó jäh i hä ra ts'edi 'ne ran t'ëspate u nge ya i pädi i ja yón t'ëdi 'be im ma.

Nu a ní fädi nge in jabu, nu'bu má yotema'det'a a má n'dasiento njeya, nubü Espayá mí tsa da t'ëmp'a n'da ra t'uhni: “Gehna gi 'yot'na nge hontho di manga, a gehna gi 'yot'na nge hontho ni tagi”. 'Ne nu yom hmánya, zäntho mí hmánya, mídi peti xón gu ra ts'edi, nge hontho mí faxä ran t'ëk'yëi mí ja —nu a n'da i hmam bu ja yón t'ëdi a Ojä i èna “gi numansu ni ta 'ne ni mbe”—, janange'a, nu rán 'yomfëniho n'da ge'a mí päththo 'be nja a nange'a ran t'ëdi a. Pe ximmí ja a rán T'ëdi n'da, nge ya nu ra ta mí manyo undbi, ja'bu nts'edi, mí jabu a rá t'ot'e zehë yó jäh'i: mí ma nge ge'u yó dähjäh'i mí xfi 'be da 'yot'u i ts'unt'u thoho.

Janage'a, i thenyon t'ot'e yó jäh'i, yon t'ot'e zehë, ran t'ëk'yëi, yó jäh'i, ran T'ëdi, ram mbeti, nge hontho ni ta a, ra ta bu ja ram 'bui, ge'a mí ja rán t'ëdi bu ja ra dännigu a. Nuya, nu a ním pädi 'be in ja yó pa jabu ya, tengu bu ní boxra hyadi bu 'buhyo europeo, bim pä'i 'da yon t'ot'e bu nge ya 'da'igu yón t'ëdi i ja yó jäh'i ya, “hínjo to'o da 'yëna hínte di muwi a man'da”. Hont'a go má ts'edi i ja ya mfädi a, hont'a go to'o da hyon'a ran t'ot'e a jatho da den'na ran t'ëdi i 'bet'o, janange'a, nu a ra hogant'ot'e jats'editho da 'yu'a n'da a.

Nu a dín ta n'da híngí nde da ma nge ya hín'yü rá ts'edi da man'a ja da t'ot'e, pege nu a nín ta n'da nge ga hont'a go má ts'ut'abi i 'bui —ra ta, ra xandbate age ram bämhyä— jatho ge'a rá thewi da 'yot'e “ran guhnajäh'i”, nge ya híngá hont'a bi 'yotho-ho n'da pege, gahtho nde da ma, rán t'ot'e. 'Ne nubuya da 'yot'a da si'a ra t'uhni 'bu yage nu ra ta i uhra hogant'ot'e, nge ya ge'a man'da mahyoni a xinda ge'u mi 'da.

Nuna ran t'ot'e híngí hëi da zom bu 'buhyo ts'ut'abi yon xadi age rá ts'ut'abi u i èxhyo ts'ut'abi. Pe 'be'a nán hëi. Nu a nan hëi o yó pa jabu ya nge nu a mí ts'u ja i rá ts'edi u yón t'ot'e zehë yó jäh'i hyu siglo ge'a ran t'ot'e hínte 'be di hën'a n'da a. Bi mbu'a ra siglo 'de'mahyáto, nu a

rám hman'a ra jäh'i ya nge hínte 'be nde di hën'i, da mammajuäni, njuäntho, ram hma majuäni 'be in ja, nu a di zëdi da hyat'a hínte ní hën'a n'da bu 'bu'a in nde di man-da n'da nange yón t'ot'e zehë tengu: ram fän'yomfëni, má n'datho ram fän'yomfëni nge i èm bi ge'a.

Nu a rán t'ot'e ra jäh'i, ran ts'ont'ot'e di zehju ga pähm-bu a majuäni xtã hähm-bu 'ne'u yon t'ot'e xó hyän'a n'da. Nu rán t'ot'e ran t'äxte, nge ya bi unna n'da 'bepu däm fa'a n'da, di zehju ga pähm-bu han-ja yón t'ot'e pädi 'be da 'yot'e. Gahtho xó hnu hanja n'da nu a hínte ní hënse n'da xón xändi 'ne mbë má zäi, nan hëi, xó mban k'ä, híngán juäntho, hont'a go 'be'a di hénju nange hínte di hëngzehë gähü.

Hont'a go 'be'a da hyäkna ran t'ot'e na i t'ëmbi ran jät'i a, ram pumbëni a, ran hyoya a, othoho a si'a n'da, i sifi 'be da 'yot'a n'da. Gehna di japi nge èmme xtán hëi a ran xadi.

Nge hontho nubü ja n'da ra dähnini a gepu ja ran gunxadi i t'ëmbi nge hont'a go mán t'ëdi jabu nange yó jäh'i ozehe a i numanho i èm bi nge t'orba ts'edi da 'yot'e 'be ot'e, ra hnexmate, ran jät'i, ram pumbëni, t'orbats'edi 'be ot'e, xón hëi di ku't'a n'da ran xadi bu ja ya, nge ya rá mbüdi thoho jatho dín ja ram 'bummánho. 'Ne nu a ram 'bummánho ge'a zäntho ge'a ní 'yu'a nge ya hínte 'be di hénju: nu a ní hyän'a n'da u yon t'ëdi di japi dín tsixh-mánho n'da.

Hage dán za a n'da ra ts'ut'abi, da bën'a n'da ra 'befi wa ra hai nange ra nxadi 'ne ra hogant'ot'e. 'Bepu dí ts'an'na n'da ran t'ot'e nange ra nxadi.

Nu'bu xó hman'u yóm hman'a n'da ra hai nange rán t'ot'e zehë yó jäh'i, da za da mba hman'a 'dahma 'dan'yo yon 'yomfëni. Nu a n'da u ge'a 'be im bën'a ra ts'ut'abi nge 'da'igu da hmam bu 'bu'u yóm fäts'ihu; nu a man'da buya ge'a nyän'a ts'u yó pa dín ja, nge gepu i tsa da t'orba n'yomfëni nange ram fän'yomfëni.

Má n'dandi mí hma hapu i tse'a hín-te ní hën'a n'da 'ne 'bepu nge nu rá 'befi a rán t'ot'e ra jäh'i ge'a hínidín hyoya n'da a n'da 'nan, pege dím memmbeti n'da a 'na; 'ne hínte i udi nge ja'a ná jawi a ním 'bummánho n'da n'da, pege man'da go, di

jahju gan jahu tengu n'da ra jä'i. Nu a n'da ra hmepya a ge'a ra nde i yä n'da a, nge ya ge'a rán t'ot'e yō jä'i a.

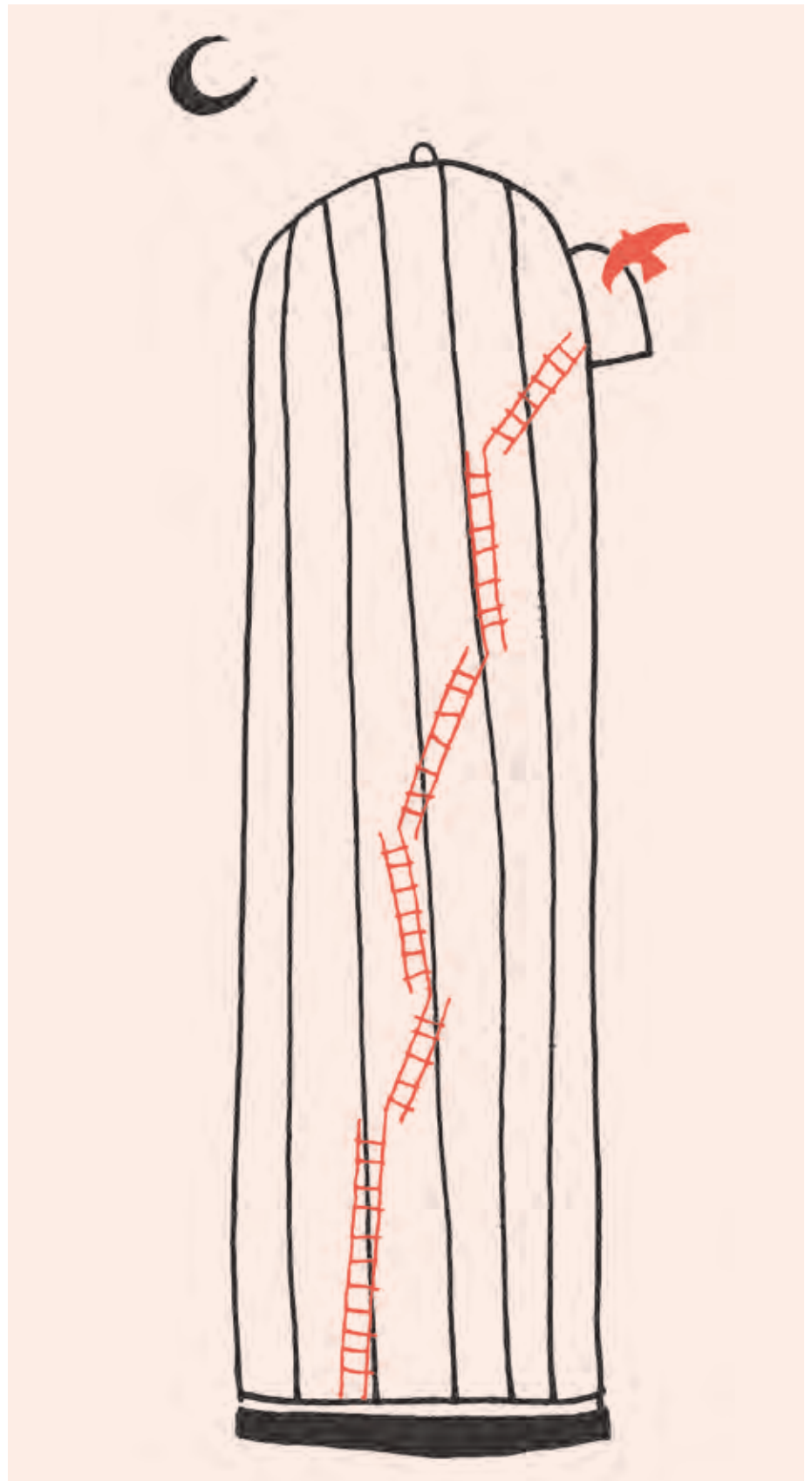
Nubu na hnu nu a rá mbüdi a hínite ní hén'a n'da, ge'a ga ran t'ot'e a nge ram pumbëni. Pege gehma, dí nuhu a ra nde, yón t'ot'e yō jä'i, nu'bu i pä'a n'da u 'ne i tenna n'da, híngá hont'a híndi hyoyaba n'da, pege di japi da tho'a n'da be tengu 'bu ra zate n'da, hín'yü 'be dí fädi to'o n'da, hínite má nde, hínite mán 'yomfëni 'ne hínite mám hma i pam hma, nu a dá bommánho n'da ra nde ge'a jatho daí ja dí fädi 'bepu ni t'o't'a n'da ra nde.

Nu'bu dí yäga, híndi tsanzehega u yom hma dí manga, pege dí häka u yom hma zäntho i pam hma, ra hyämfo. Nuhma 'bu dí 'bü'u di tsanyom hma 'ne 'be nam boni —nu a mahyoni thoho, ram fän'yomfëni, nge ge'a man'da mahyoni thoho a nange yō nde— nge da hyon'u m'bejua dim 'bui nge da hyäkhtho u yom hma age ge'u 'be nam boni nge dí tuhmbü yō pa jabü ya, 'ne nu yom hman'u dí zëdi din tsixhmánho n'dangu n'da, dí zëdi nge ja'a da dähä nange ra te i ja. Nangehna dí nde ga xi'i nge i ja 'be xón hëi da tho'a hím'be da zohō. Nge-htho di ya'aba ya. 'Bepu nan hohra yähni bü ja ran gunxadi. Ts'urbü thoho ja 'bepu da zä dí boni: i ja yon t'ëdi i tsanyo ts'ut'a-bi, o to'u 'da'ingu im bëni, nge rá 'befi a in xandbate age nange'a 'be man'a ran xadi a, pe ja yon t'ot'e nge ëmme di ya'a bi, nge nange yon 'yomfëni im bën'a n'da.

'Bepu dá hähju 'be im bën'u i ts'unt'u thoho. Hínite i jaga rán thäti a ran t'anni a 'bü ni ndonxi. Ts'urbü thoho ja ge'bu ni 'datemakut'a age yotema'det'a njeya din ja. Nu a jatho ga othu mbaha ga homhbu 'be da zä ga othu madage'a ga ya'abahu ts'u.

Dím bënsega, nu rán zawi a ra nxadi yoho a. Ra ngunxadi 'ne ra dängunxadi jatho dom faxte u, ná mbüdi thoho, jatho da xandbi xón ho u yón zahü da 'yot'e da zä da 'yot'e, mpahä thoho 'ne xtán hotho bü dá dähä 'bepu dím pepi, 'ne man'da büya, dim faxthe bü dán te rán 'yomfëni ra hnini.

Pe tengu thoho mí man'a ra Kant, da bä'a ran t'ëspate ja n'da 'ne'a ra muwi. Jatho ga jahfü din neki u ja yón xadi nge da zä da 'yat'ra 'befi ga xihmbü nge dí tsandbahu rá muwi 'ne da zä da dähä 'bepu dím pepi.

Pege, nu a ná jahfū din neki ū ja yón xādi, i ja a ná yoho da zā din ja, nge di jahfū dim 'buhyo jā'i da bādi nge i ja yón t'ěspate. 'Ne gehna mi ts'ū i hāt'na, xında ge'a ra muwi. Híndí numanho ga manga nge di hēn'a n'da a ran t'ěspate, ge'a i hāt'a 'ne hon'ū din ja ū gā yō jā'i nge yón hose n'dangu n'da. Yoho yō 'bēfi a nge jatho da mba ma tsarbi, gepu nuna ra ts'unt'ū da

bādi da 'yot'a n'da ran t'ot'e gepu da za dim faxte da 'yot'a n'da ra 'bēfi, pē un'bu bi thohyo pa din ja yón 'yomfēni gepu da bādi nge un mi ts'ū hāt'i ge'na mahyoni a: ran 'yomfēni nage ran t'ěspate i jaju nge dyó jā'ihū, nge dyó menguhū ra hnini.

Nu'bu gekā ga huahnda nda'a ū yoho xó ndoho yon xādi jatho da hyon'a n'da ra xādīt'uhni 'bū bi mbabū ja ran gunxādi, nu

rā mbūdi, ge'a hínɡá hont'a ran 'yomfēni a pege 'ne'a rán 'yomfēni ran huékate. Nu a ra ora da dē rá tsibi ran huékate bū ja rá mbūi a ra xādīt'uhni, nuna ge'a dín ja ran johya a, man'da yatho da mba a xında ge'a hangū i tsā da yuta n'da ra xāndbate.

Nu a ná yoho ran xādi būya ge'a t'ē-di ran tsixhmánho a. Hín'yon t'ēdi nge ní hyoyaba n'da nge hínɡa n'da ram fēi nge hínɡám fādi hanja nge bi 'bēhra t'uhni, pege ge'ū i uti 'bepu dām 'bū'a n'da ra jā'i nge jatho da hyāni 'ne da bādi nge ge'a di zēdi da bōmmánho 'bē da 'yot'a.

Nu ū yō t'uhni jatho da bādi nge nubū ja ran gnaxādi i ja hapū i tse'k'a jatho da 'yot'e, n'dahmantho da bādi, i mammajuēni, rán gohu, 'bē nde da 'yot'e; nuya híndi hyoyaba n'da ya, pege man'da nín xāndi, di japi da bōmmánho a da 'yot'e 'ne inte xón ho; n'a ran t'ot'e xó ndoho bū 'buhyo jā'i na. 'Ne n'damajuāni nuse ū da 'yu'a rá hogant'ot'e, ge'a di jap'a n'da ra xāndbate a nge hínɡrá xāndbatetho a, pege n'da ra hogaxādi.

Nubuya, 'bē'a tsā ga othu nge dyó jā'hū 'ne yō ts'ut'abi

Dí nde ga manga nge un 'da yon yāhni o-t'yo híndín ho'a nge da mban t'ot'e a 'bē manran t'ēdi —ngehtho 'bepu nge un ran t'ēdi di bep'ū yō jā'i din hohjā'i—, xínán ge'a da mba ma hoki n'dihi yon t'ēdi bū ja yon gunts'ut'abi, age da 'yot'ra 'bēfi xón ho ot'ū dim pepu ja yō 'bēfi ran xādi, madage'a ěmme mahyoni thoho ya, majuāni hmahā im faxte.

Pē i ja n'da ran t'ot'e nge xón hēi dí hoki: gahtho bin n'dahjū a ran t'unni nange rán t'ot'e 'ne dí 'buhmbū n'da ra ximhmbai nge i ja yon 'yomfēni nts'anni, yon 'yomfēnitho 'ne yon t'ot'e zēhe i juadi nge dá hāmhbū.

Nu'bu man t'unnihi ū nge 'bepu dām 'buhmbū, nge hín'e huā dí urbahū guenda a, madage'a ga hāmhbū yon t'ēdi age mí 'da yon t'ēdi, nge yon xādi, 'ne'ū 'da'ígu yon 'yomfēni i ja, gehma i ja ran 'yomfēni xón hēi dí hoki.

Man'da ran tuti nge mbe 'da'ígu wi a ra nde, nge dí manga bū ja ra ndibro *Aquiles en el Gineceo*, ge'a dí zā dim 'buhtho n'da 'ne din dāk'yēi n'da, ge'a rán t'ot'e ū i ja yó te, nge hont'a go má jā'i gāhū nu i 'neka, nge híngi fāpū 'buhyo jā'i thoho. Da zā gam 'buhthohū 'ne ga dāk'yēihū bū ja n'da ra neki xón ho.

Ngehtho hín'yū man'da ra 'yogi xó ndoho 'ne man'da xón hēts'i, hín'yū ra

t'undibro nge da manyom hma xón hets'i nge nuju dyó já'ihu thohohu; ge'a da xihju nge bin n'dahju ra te hín hapu i tsegi, pege gehma, nuju ya nts'anni ga mbaha bu ja ran 'yagi 'bu rán zegi thoho yo pa, hont'a go 'be'a má t'èk'yèi i ja n'da age ja 'be i to'ma n'da nge da za din ja n'da.

Pe n'damajuäni i ja a 'be nts'utho: — nge híngi täp'a ra Alejandro Magno a ra ts'unt'u i nde da dáp'a rán ts'unt'u thoho nange hapu i tãhã nge ním pepi age nange'a nge híngi pádi 'be da 'yot'e —. Da dähá da dáp'yón 'yomfëni nge nu ra te, mahyoni thoho a, ge'a dí bã'a nge ra já'i thoho a, ge'a ra 'yu a nange ran tãxte age ra nange ran t'èspate, ge'a rá 'yu ra Gine-seo ra Troya, nge ra Gineseo bu Essiros, bu ja ra tsui bu Troya.

Nuna ran xänni i ën'u ga yon 'yohu 'ne yo xitsu ga ná ndoho ra ximhmbai, ge'a di japi da 'da'iguju, man'da buya, n'da ran 'yohu ëmme i pan t'èspi, ge'a ran 'yohu mi ts'u i tsapi; din japi da badi nge un rá te i 'yobu ja ran t'èspate a, 'ne xíngi pam fadi bu 'bu'u yo já'i i 'yãmmbui, da hyoni da dã'a rán thewi, din da hapu dá mbaha n'dangu n'daju, ge'a n'da ra 'befi xó ndoho a nge ya ga pãhmbu nge dyó já'i thohohu, da badi din já'i thoho, ge'a da za dí hyon'a n'da a xón hets'i age ge'a ran t'èspate xó ndoho, nge híngi tsoni tengu a rá te i ja, thi bu hapu bi ts'andbi dim 'bui.

'Ne ní mbu'a ra n'yomfëni a hapu dá za ga othu a hangu dí pãhmbu 'ne ran tãhã. 'Be rán t'ot'e u yo já'i dí nuhu 'ne 'be nín t'ot'e yo já'i dí nde gan jahu.

Nuna ra nt'anni na xón gu yon thäti i ja na. 'Bu di 'bedi da zon'a ra siglo 'de'mahyato, nu ram 'bui mí ot'yo já'i mí honyón ho u, gepu un ra já'i mí ot'a 'be nín te rán 'yomfëni. Nu'bu mí mbu'a ra siglo 'de'mahyato, un ra já'i bi 'yurba guenda a ran t'èspate i ja, bi mbuya i adi da t'èspa rán t'èdi i ja nge hínte 'be di hense.

Gepu nu ran t'ot'e a, un a di 'bedi da t'ot'e di 'bedi da t'ot'e, nu rám 'bui yo já'i mí ndega, ya hínnange'a ma hmansega gepu nsoki n'da, pege ge'a ran t'ot'e nge da mban thoge, dí pãka nge nu ran t'ot'e da mban thoge híngi nde da ma nge i tsã da 'yot'e 'be ndese, pege n'da ran t'ot'e nge ra ndin'-yomfëni, bu 'buhyo já'i, pádi 'be da 'yot'e 'ne soki buya nange bi mban thoge xón ho.

N'da ran t'ot'e a nge hínnán ge'a nge ya i 'bu'a n'da bu 'buhyo já'i —ngehtho

man'da xón gu yo já'i i 'bupu ja yo dahn-nini—. Híngi nde ma gí 'bupu 'buhyo já'i, pege gim 'bui gin yãmmanhohu yo já'i, n'da ra mbui i 'bupu ja ra dahnini, hínga hont'a dim 'buhtho ja ra dahnini, pege dim 'bui ga rá mbui, n'da ran 'yomfëni dahnini, nge ja'bu n'dandi mahotho a da 'yot'e. “Mahotho” ní 'yè'a ram hma da huahni. 'Ne un a ra 'befi mahotho da 'yot'a, ge'a gi pádi gin tsixhmanhohu u mi 'da yo já'i, nge ge'a dá uhmbu a nge ya hínte 'be di hénju.

Híngá hont'a ga homhmbu nge hínte di hénju, pege jatho din ja a 'be ga ténhndu 'bepu dá homhmbu a hínte 'be di hénju, ngehtho ge'a rám pe ra hogant'ot'e a, pe híngá hõnse a ra hogant'ot'e a. Nu'bu híndi ja n'da a hínte di hén'a n'da, híngi jua'a n'da 'bu. Pe nu a nín jaju a ra hogant'ot'e hínnán ge'a nge hínte 'be di hénju, pege 'bepu go ni 'yot'a n'da a.

Nu a di 'bedi da 'yot'a n'da ya nge 'bepu dá homhmbu a hínte di hénju i jua-di xón ho, dí mbu'a 'be di ho n'da, nge n'da ran xadi a nge i jabu ja rá mbui n'da nge di japi 'bexke da hyon'a n'da xón ho, hínnán ge'a i tsu da un ran undbi n'da, pege gehse a 'be im bense a rá mbui n'da nge i hon'a xón ho, hínjongi un't'i i, rán t'èspatese n'da.

Nuna ná yoho ra ora, híndi ndo't'a n'da a hínte ní hén'a n'da, pege ge'a dí hyon'a n'da a, gepu din jabu a rá hogant'ot'e n'da. Janange'a, 'be dí ndega da 'yot'yo já'i. Dí ndega nge nu yo já'i da badi nge hínga hont'a nge hínte di hén'a mahyoni thoho a, pege jatho da 'yu'a ra hogant'ot'e nange ya hínte 'be di héni nge ya xó ndoho a.

Nu ran nt'ot'e na, ha ge'u yóm fats'ihu ra ts'ut'abi, u ts'unt'u thoho, yo xandbate

Ga ot'ats'edi ga annda a ran hnuman-ho. Híngá hont'a nange yon xadi xón hets'i, híngá hont'a nge gi un 'be gi 'yot'ni yojeya, hyu, a ní goho jeya. Má nyotema'-det'anjeya, nubu Espanyá dá hontho a, zí hyátemakut'a age hyátema'de'ta njeya i to'mi dim 'bu'a n'da, 'bu zon'a hyátema'-de'makut'a njeya da 'ye'ts'a díim pe'a n'da 'bu. Híngin jabu u yo pa jabu ya: gí es'ra 'befi 'bu gá pe'ts'a hyátemakut'a njeya 'ne gi tu 'bu gá tson'a goho'date njeya. Xón mba a ra te. Nu a jatho ga honi ga othu nge gam 'bummánhohu yo pa. Híngá hont'a 'be di 'dahju u ja yón 'yomfëni i tsanzehe a da 'yot'e, nge ga éna ga huspahu man'da yo jeya gam 'buhmbu, pege go man'da ga huspahu ra te u yo jeya.

Gehna rán 'yowi a ra hogan'yomfëni na nge di 'dahju ran 'yomfëni, ran t'èspate, ran johya, da badi xón ho 'be nam bon'a ra te, janage'a ge'a man'da di japi rán zawi dim 'bu'a n'da. Ga xi'ahu nge gim bensehu 'bepu nam 'bukehu, gepu gi pãhmbu nge hínjám'bu bin ja a ra 'yogi xó ndoho gí nde xkí 'yothu: xínga ge'a ra t'undibro xíngám fán'yomfëni xínga ge'a ran zofo nge xkí pádi ge grá já'i thoho 'ne gim 'bummánhohu 'ne ran johya thoho.

Dí numanhoga kexta a nge ga pádi nge 'dahma'dan'yo a ra ndin'yomfëni a ra hogan'yomfëni. Nu a rá mbudi di ja'i gi pádi 'be gi 'yot'e nge ja 'be gi tãhã, nu a go ná yoho buya mahyoni thoho da hyon'a n'da a. Nuhma 'bu un yon gunxadi 'ne yo xandbate di ze'u yo t'uhni nge din ja ra ndin'yomfëni, pe nu a man'da mahyoni thoho, da mba ma zedi din ja yó hogan'-yomfëni 'ne da hyoni 'bepu dãm 'bui nge di unran t'èdi dim 'bummánho, ran johya thoho, din ja yon 'yomfëni 'ne ran johya ndimmbui. €

Bi 'yot'yo nt'anni: Laura Athié

Bu dí ne'a ra Javier Gomá: Tetralogía de la ejemplaridad: *Imitación y experiencia* (2003), *Aquiles en el gineceo* (2007), *Ejemplaridad pública* (2009), *Necesario pero imposible* (2013): <https://goo.gl/B4rTpM>

I FAM'RÁ GUA BU JA RAN GUNXADI

Hínnán zēgi na, pēge
ná mbudi: ran hogi bi
'yot'yo ngurbangua-
t'ahnini nange yón
xadi ʉ yó t'uhni ʉ dim
pepu ja yo huähi bu
n'danni yó hai

Nange'ʉ 'be bi zan'du i 'bet'o nge bi
man'a ra INEE nge yón 'yohu ʉ 'be
i ot'a ra Nt'ēdi Haim'bonda nge ra
Nt'anni nange ra Nxadi (PNEE), nu ʉ
yón hogi bin jabu **Sinaloa-Guerrero**
'nepu 'būhyo munts'ants'ut'abi bu
La Paz bi man'ʉ nge jatho din jā'ts'a
ran t'ēdi ran xadi nge xón ho nge da
'da'igu nange yó ts'unt'ʉ, yó hmute
'ne'ʉ yó dāts'unt'ʉ yó t'uhni ʉ dim
pepu ja yó huähi a ra 'Yu thopu nán
ja ra dādādehe Pasífiko.

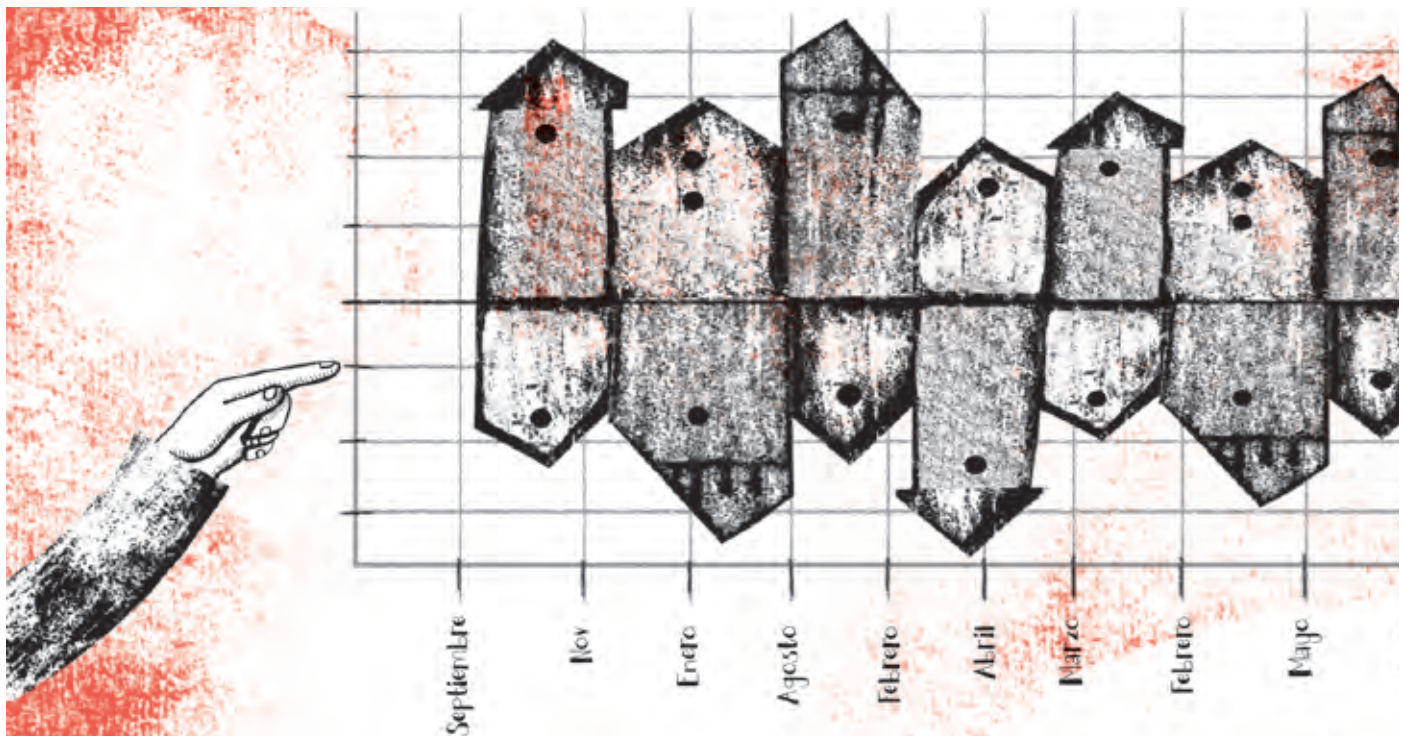
—Zí guethoga 'bū mám bá ts'iga
wa,mbē nyoshna dá kokahe
wa, dí pahmbē xim bí ēhmbe. —nguwa
i manráam 'bui a ra Valentín Montes, n'da
ra ts'unt'ʉ nge i pe'ts'a 'de'mahyunjeya,
ra mengu Sinaloa, nge i pahmbu 'da yó
pa ʉ 'bupu ja rán gu bu ja yó huähi bu
Baja Kalifornia Sur.

—Dám 'buka bu Álvarez, bu Guerrero.
Bám 'bukahe bu ja n'da ran gu nge made
ran jado 'ne made yó xithe. Mán hyujeya
bá ēkahe wa, nuya dí 'bukahe bu ja ra
xekat'oxi bu ja ra Ngunhuähi Kachaniya.
Dim pepu ja ra huähi ʉ ma taga, ja'bu i
tuhu 'be tuhu 'ne ja'bu xi i tukyon i age i
mui. Dí paga bu ja rá Ngunxadi yó T'uhni
N'danni yó hai nge ra 'Bede. 'de'mayoto,
dí 'yoga bu ná kut'anxadi jeya 'ne dí nu-
mánho ngehttho má n'dandi hímmi tsā ga
mba ran gunxadi 'ne man'da buya i jabu
yó t'unt'ēni 'ne i tsā ga pomhmbē gan
ēmhmbe bu ja yón t'ēni. 'Be gi xi'ʉ mi 'da
yó t'uhni. Dá mba ngunxadi ngehttho xón
gu i tsā da bā'a n'da —i ēn'a ra Irma Yasmín
Terrero Techale, ra hmute mengu n'danni
bu Baja Kalifornia Sur.

Nu ra Valentín 'ne ra Yasmín ge'ʉ 'da
ʉ yó ts'unt'ʉ, yó hmute 'ne yó dāts'unt'ʉ
(NNA) yó t'uhni ʉ yó huähi nge yó men-
gu n'danni nge dim pepu ja yó huähi nge,
nange i thopu ja yó ngurbanguat'ahnini,
xón gu 'be i husp'ʉ ja ra 'yu gepu da za
da yut'i 'ne din zām bu ja ran xāndbāte. I
ts'āndbi nge i 'bū'a yommāhuähi 'ne hyā-
tema'de'maguto máhuähi 'ne hyusiento
'ne 'datema'dato máhuähi ya yó NNA nge i
pes'ra jeya da za da yut'ran xadi mahyoni,
pege nu a 14% 'ne 17% i pa ran xadi ʉ.

Nu ra Héctor Jiménez Márquez, ra
'yo'tatsokuā nange yó Nxadi rá mbeti ra
Nts'ut'abi bu Baja Kalifornia Sur, i manya
yó hmepya i jawa:

—Nu ma ngurbanguat'ahninigahe dí
tsingahe a mbe 'datemāhuähi yó wāhi bu
ja ra huähi a n'dajeya, 'ne 'bū'i 'da yó nets'i
mā za i kokua: dí tsigahe hyu yó munts'i
yó mikstekko 'ne yó sapoteko bu ja ra ndihi
bū Viskafno, 'ne yó jā'i 'bū yó Kabos 'nepu
La Paz nge ya má zāi bim 'bukua. Janan-
ge'a gehna dí 'bekahe na nge jatho ga hä-
gahe ra ts'ēdi ga faxe nge din ja rán xadi
ʉ yó nde nge hínggrā hyāmfo i pan hyā wa
sudkalifornianas.

Nuna ra NNA i honi da za din t'unra t'edi da yut'i, din zai 'ne da badi xon n'da ran xadi xon hets'i. I honi nge din ja yon t'edi da hyan'a n'da ran xadi xon ho nge zantho da hyani 'ne hinci hei 'be da t'api 'ne da za da sandbi 'be i honi n'dangu n'da. Janange'a, nu ra Nets'i Haim'bonda nge ra Nt'anni nange ra Nxadi (INEE) bi mam'bu, ra zana agosto nge ra jeya yom-mahuahi 'ne 'de'ma'dato, u 'Bet'o in nu yon xadi u yo hmute, yo ts'unt'u 'ne yo dats'unt'u nge yo t'uhni u yo wahi nge dim pepu ja yo huahi nge yo mengu n'danni bi zon'du 'dahma'dan'yo yo munts'i nge i 'yo yo guenda u yon xadi.

Janange'a, ge'a in ja yoho yo hagi njam'bu xon ja n'dandi nge di mbaxran xadi i ot'u yo NNA nge yom 'bui u yo wahi dim pepu ja yo huahi: yon hagi bin jabu Sinaloa-Guerrero 'ne'a ran Hogi bu 'buhyo Munts'ants'ut'abi bu La Paz.

Nu a ra SNEE, ra PNEE 'ne'u yo hmu bu ja ra INEE

Nu a mahyoni thoho nge i ot'a ra Ts'edi Haim'bonda nge ra Nt'anni nange ra Nxadi (SNEE) ge'a ra Nt'edi Haim'bonda nge ra Nt'anni nange ra Nxadi (PNEE). Nu u i 'bet'o i hon'u i 'Bet'o i ot'e nge nu ra SNEE nge dim faxu u mi 'da yo mbefi ja yo ts'edi 'ne ra nt'anni nxadi i t'ot'e ga na ndoho ra ximhmbai 'da yo nets'i u nge i honi din xandbate age i honi 'bepu man'da dam bommanho ran xadi wa ja ra hai.

Nuya yo 'bet'o ya i hon'a 'be bi box'-bu mi t'ot'u yo nt'anni 'ne 'bepu i mba ma ats'i yo nxadi, 'ne ngutho 'bepu nam pe'u yo mbefi ra ts'ut'abi nge i 'yo yo guenda di hoki 'be'a xon hei i ja u yon xadi. Nubu ni mba nt'ut'i yom hma i yahu yo jai u to dim pepu ja ra nxadi: yo xandbate, yo hmu yo xandbate, u orba yo 'befi ra hnini, u ja yon xadi 'ne'u to'o dim pepu ja yo nets'i yo mbeti ra hnini.

Yo 'befi di hya ra ts'edi u yo munts'ants'ut'abi

Nu a man'a ra snee 'ne'a Ts'anni Madenjeja bu da Nja 2016-2020 (pmp snee), nu a ra 'befi di hya ra ts'edi u yo munts'ants'ut'abi di di thokra 'befi ot'u i 'bet'o 'ne di japi din ja ra xeki hapu din ja a 'daigu ran 'yomfeni bu ja munts'ants'ut'abi (ra artikulo 9 bu ja 'be pa Nthenni nge ni mba

nt'ot'e 'ne i ten'na Nts'anni Madenjeja bu da Nja nge ra Nyomfeni Haim'bonda Nt'anni Nxadi).

Nu'bu mi mbudi bi mba nts'anni na, un u yon hagi bin ja u yo jeya 2016 y 2017 nange'u 'Bet'o nge i 'yo ra Guenda u yon xadi u yo Hmute, yo ts'unt'u 'ne yo Dats'unt'u nge yo M'bui Wahi bu ja yo Huahi nge yo Mengu n'danni nge in nu 'bepu di zanna n'da ra 'befi nge din ja yo do'yo nge di haitra ts'edi ra munts'ants'ut'abi nge da mbaxu hingi ha ra ts'edi wa M'bonda.

Ran hagi bin jabu Guerrero-Sinaloa

Nu'bu na 'datemakut'a ra zana oktubre ng era jeya yommahuahi 'ne 'de'ma'dato, bu Kuliakan, nu u yon 'behni u yo ngurbanguat'ahnini bu Guerrero 'nepu Sinaloa bi 'yuhna ra INEE n'da ra mbudi hagi munts'ants'ut'abi gepu di japi da bommanho a ra nxadi i han'u yo hmute, yo ts'unt'u 'ne yo dats'unt'u yo m'bui wahi bu ja ra huahi mengu n'danni. Ge'bu 'ne gehya, nu u 'yo yo guenda u yo 'Befi nge N'yohu 'ne 'Da'igu ra Nxadi (PIEE) nge ra SEP nge n'dangu n'da yo ngurbanguat'ahnini din xifi 'be da 'yot'e n'dangu n'da.

Nu ra Guillermo Franco Mora, nge i 'yo ra guenda a ra PIEE bu ra ngurbanguat'ahni bu de Guerrero i ena:

—Nubu Guerrero n'da ra ngurbanguat'ahnini nge i pom bu u yo mbefi mengu n'danni nge i nexpu ja yo T'oho xon Hets'i. Nyondi n'dajeya i poni bi honra 'befi 'ne i pa, mbe hondbu handra dadadehe bu Baja Kalifornia, Guanajuato, Morelos 'nepu Sinaloa. Bi zoni da pakahe nge i tson'a yoto mahuahi nt'uhni i pa n'danni i paha u yo meni.

Ran hagi munts'ants'ut'abi bu La Paz

Nubu na 'datemakut'a ra zana abril ng era jeya yommahuahi 'ne 'de'mayoto bi mba t'uxhna bu La Paz, Baja Kalifornia Sur, nu a ran Hogi Munts'ants'ut'abi a nge i faspayon t'edi da hyan'a n'da ran xadi xon ho 'da'igu nange'u yo NNA nge yom 'bui wahi bu ja yo huahi mengu n'danni.

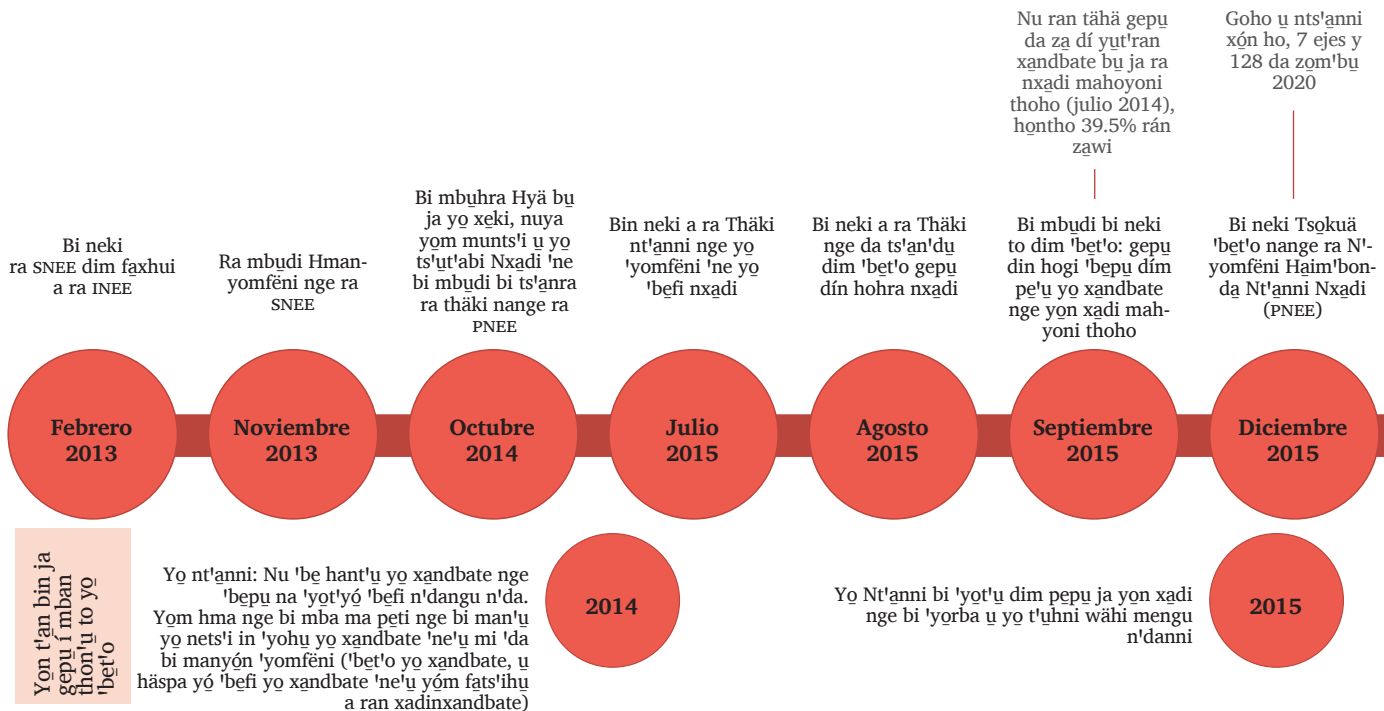
Nuna ran hagi na ge'a bi zan'na ra INEE 'ne'u yo munts'i nxadi i jabu ja yo ngurbanguat'ahnini nge in 'yohu a ra 'yu tho'u yo mengu n'danni ni mba ja ra nden-dedadehe bu Pasifiko.

'Bet'o da nu a ran xadi i han'u yo hmute, yo ts'unt'u 'ne yo dats'unt'u nge yo meni u yo wahi dim pepu ja yo huahi nge yo mengu n'danni ra hai

1. Da ts'anni 'bepu dan ja a ran xadi nge mbudi thoho da hnu hangu ja a ram mbeti ra hnini nge di haitra ts'edi a ran xadi, da ts'anni 'bepu da t'ot'e, 'da'igu din ja ran 'yomfeni 'ne dim faxte u yo jai buya;
2. Da hnu unge majuani in 'yowi a ran zawi a ran xadi 'dahma'dan'yo yon t'ot'e zehe, jatho xindi ja, ran zawi 'ne da 'yot'e xon ho ra 'befi a to dim pepu nange ra mbefi ran xandbate;
3. Da ts'anni n'da ra N'yomfeni nge 'Darbu din ja u yom Hma nange ra Nxadi 'ne da hnu xon hanja u yon t'edi i tenyo ngunxadi;
4. Da thoni din ja yo 'da'yon'-yomfeni, yo nt'anni nxadi 'ne da mban t'ahmi 'da yo 'befi.

Nu a ra tsokuanhagi a in 'yohu 'dato 'be jatho da t'ot'e:

1. Da thon'a n'da bu ja ra ngurbanguat'ahnini to din 'yo ra guenda di pet'yon 'yomfeni gepu da mbaxu yo NNA 'bu xom boni i pa n'danni, ngutho nge zantho din yahu u mi 'da i 'yo yo guenda bu ja yo ngurbanguat'ahnini.
2. Da man'u majuani 'bu bi zonra pa mahyoni u yom petamhma nge i hon'u yo NNA n'damhma majuani da hyan'a ran xadi 'bu bi thopu ja u n'dangu n'da u yo ngurbanguat'ahnini.
3. Da ts'anyo n'yomfeni nxadi 'ne 'bepu din ja ra 'befi gepu majuani thotho da hyanran xadi bu hapu da tho'u yo NNA bu ja yo ngurbanguat'ahnini.

4. Da hyoni dim faxu n'da u 'yo yó guenda u yó 'Befi nge yó Mfats'i yó Jä'i, Nte'be-
fi 'ne din Njamman'su u yó Wähi bu ja
ra Huähi, bi zan'na ra Ngunt'ot'atsokuä
Mfats'i Jä'i, n'damhma nu u yom fats'i
i pan t'unn'du yó xadit'uhni 'ne'u yó
meni da mba thoki din t'un'bu bi zom
bu i ja mi 'da yó xëki hai'bonda.
5. Din ja ram munts'i age din zo'a n'da bu
ja yó t'egi tsibi gepu da nu n'da 'bepu
na mba yó 'befi 'ne da xi'a n'da a ra
ngurbanguat'ahnini gepu pam 'be'ts'i
u yó hma i pa ma peti, 'ne man hëi 'ne
'bepu dí mba ma hoki.
6. Da hyun'a n'da u to i 'yo yó guenda 'bu
bi mba ba nu 'bepu na mba a ra 'befi
'ne 'bë'a xon ja nange'a ran hogi.

Ra 'befi jatho da 'yot'a ra INEE bu ja yó ngurbanguat'ahnini

Nu u yó 'Bet'o Ngunts'ut'abi Haim'bon-
da nge ra Nt'anni bu ja ra Nxadi bu ja yó
ngurbanguat'ahnini (DINEE) ge'u mahyoni
dä u gepu da za din te a 'bë bi ts'anni nge
di hätra ts'edi a ram hmunts'ants'ut'abi.
Nu ra Xuwa Gálvez i ën'a bi zanni din ja:

—Mán n'datenjeya bin jaga ra paha gan
xandbatega bu yó t'uhni bu ja yó huähi
pan thuhu bu San Kintín, Baja Kalifornia.
Nuna bi jaki dá pädi nge xón gu yó t'uhni
'ne yó dats'unt'u, nu ran xadi i hán'u ge'a
hont'a n'da ram pëfi a nge da za dí thohyo
pa. Janange'a dím benga nu u 'bet'o nge bi
zan'na ra INEE ëmme rán zawí u, 'ne rá 'befi
n'dangu n'da u yó ngurbanguat'ahnini da
zanzehe 'bepu dí 'yot'e. Nu a ra DINEE bu
Baja Kalifornia Sur di thoki da 'yu'u 'bë bi
zann'du 'bet'o bu ja n'dangu n'da u yó jät'i
dim gepu ja ran xadi, nthonts'ut'abi, nan-
ge yó jät'i 'ne'u 'bë nín te yó 'befi. N'da ra
hmepya, da zanni ha dán ja ra 'befi nge dim
faxu a ra Nzofo Haim'bon'da N'yoni Nxadi.

Rá thähä ran hogi nange yó xandba- te 'ne yó NNA

Nu yó pa jabu ya, n'dangu n'da yó xand-
bate i ozehe yóm pëfi 'bepu dín xandbate
'ne in nu nge xón hëi da thogi. Nuna nde
da ma nge di 'befi da thoki 'bë xom bädi
nangu n'da u yó NNA. Nguwa i man'a ra
Jesús Alberto Guerrero Salgado, ra xand-
bate bu ja n'da ra mbudinxadi nange yó

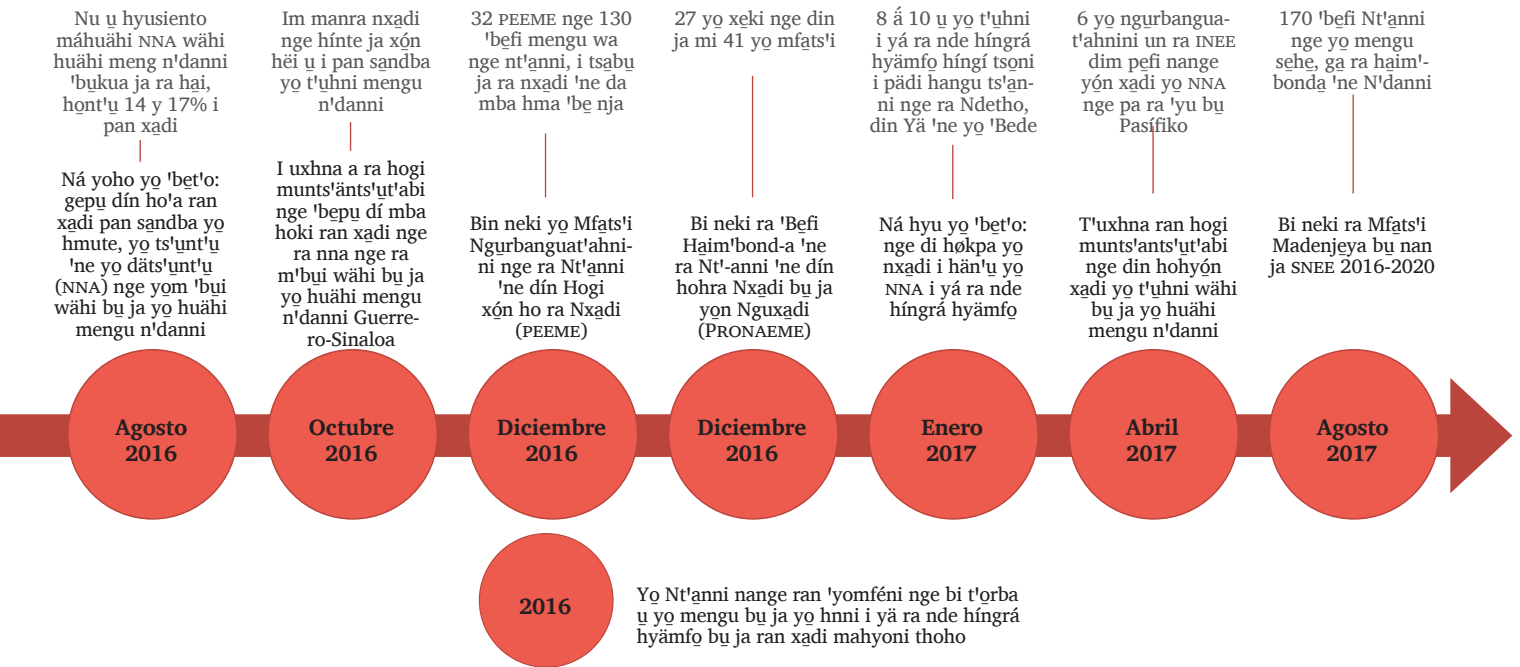
t'uhni mengu n'danni bu Vizcaíno, Baja
Kalifornia Sur:

—Nu a híngi pä'a n'da bu ja yó gunxa-
di u yó mengu n'danni ge'a ha nin ja u.
Gepu dán xaka, nge ran t'uti, n'da ra hnini
nge i tson'u n'danni ní 'yëhë, 'ne nu'bu gá
tsokua gahtho dim padi.

Nu a ní 'yuxhna n'da u yon hogi i honi
'bepu dín ja yom pëfi gepu da za dí zedi
dín xandbate xón u yó xandbate 'ne'u to i
'bet'o. Nguby i man'a ra Ivette Solís Rubio,
ra xandbate bu 'bu'u yó mbüdi nets'i bu ja
ra mbüdi nxadi nange'u yó t'uhni mengu
n'danni 7S bu Vizcaíno, Baja Kalifornia Sur:

—Nu a dí ot'ahe 'bu ní 'yë'a 'da'a n'-
danni u yó t'uhni dí orbahe 'da yon t'anni
nge ga pähmbe hangu i pädi n'dangu n'da
'ne 'bë'a di 'bedi da bädi, 'ne nange'a buya
dí homhmbe 'bepu dá xandbahe u.

Nu a rá 'befi a ra xit'ä a mahyoni thoho
a, tengu thoho i man'a ra Karla Yesenia
Alarcón Carrillo, ra xandbate i xandba u
fü'a ngoho tson'a 'datonjeyanxadi, nge i ja
ran gurbanguaxadi bu ja ra mbüdi nxadi
nange'u yó t'uhni mengu n'danni Ra 'bede
ná kut'a, Vizcaíno, Baja Kalifornia Sur:

—Nuje nge dín xandbatehe **dí páhm-be nge xón gu** 'be dí 'behmbe. Tengu a, ga xadbahe da bádi da nehi 'ne da 'yo't'u yo t'uhni, 'ne dí othe mam pefihe nge dí tsanzehēhe n'dangu n'daje, n'damhma da dāhā da bádi xó ho 'ne da zā da thomhma man'da ra nxadi **u yo t'uhni**. Nu ram fats'i a jatho da gehse u yo xandbate, gam hmi-the u mam pefihe 'ne 'bepu na xandbahe 'ne ga hāmhmbē yón 'yomfēni u mi 'da.

Nuya yón t'ot'e ya, nu yo hmu i faxu yo xandbate i xandba u yo NNA nge yó meni u yo wáhi dim pepu ja ra huáhi nge yo mengu n'danni.

Nu yón hogi nange yón t'ot'e a ran xadi

Nu ran hogi Sinaloa-Guerrero 'ne'a ran Hogi Munts'ants'ut'abi bu La Paz ge'u xim bim faxte u mi 'da yo xēki a, pege man'da in 'yowi rán 'yomfēni ra jā'i, tengu bi man'a ra Julián Santiago Luna, nán yoho m'bet'o bu ga ra Mahyoni ja Nxadi Ngunts'ut'abi Ngurbanguat'ahnini nge Nxadi Mbetints'ut'abi bu Guajaka 'bu min ja a ran t'uxhni bu La Paz:

—Ja n'da rán undbi yo dāk'yēi, pege man'da i tsā u yo ts'unt'u 'ne yo hmute nge

i ja yón t'ēdi da mba ran xadi tengu thoho i man'a ra Nt'ēdi haim'bonda, pege hín'yū ram mbeti. Janange'a nuya ga uxhnahy n'da ra hogi, tengu bu na 'yuxhna u yo guajakenyu, híngá hont'a n'da ra tsokua thoho. Ga ma mbui ga othu, pege jatho ge'a ga bēmhmbu nge ge'a ma 'befihu a.

Nu ra Javier Mancilla Miranda, i 'bet'o gahtho bu ra INEE bu Guajaka, i éna:

—Nu u ga i 'bet'o bu ja ra INEE bu ja yo ngurbanguat'ahnini ma 'befihu ga nuhy 'ne ga othu ra 'befi 'bepu dá hokpahy bu dām 'bu'u yo ts'unt'u 'ne yo hmute mengu n'danni. Nu a ja ga othu nge jatho gam pehmby nge yó mbefigahy ra ts'ut'abi ga nuhy 'bepu na mba u yón hogi bi t'ot'e.

Yom hma bi mba ma peti 'bu mí ja ra Mbudi Munts'i Zānthonja gepu bi ja yo Hman'yomfēni nge ra N'yomfēni Haim'bonda nge ra Nt'anni Nxadi, bin ja a ná 'datema'dato ra zāna abril ng era jeya yommáhuahi 'ne 'de'mayoto, 'ne'bu mí mban t'uxhna a ran hogi, ná 'datemakut'a a ra zāna abril nge ra jeya yommáhuahi 'ne 'de'mayoto bu La Paz, Baja California Sur, nange: ra Lizbeth Torres Alvarado. €

Nu ra Gaceta di unra jamadi a ra Xuwa Gálvez Lugo, nge i 'bet'o gahtho a ra INEE bu Baja California Sur, nange yom petamhma bi 'yorba u yo t'uhni wáhi dim pepu ja yo huáhi nge yo mengu n'danni nge in 'yohu wa.

'Bet'o gepu pan ma zēdi yón xadi yo hmute, yo ts'unt'u 'ne yo dats'unt'u nge yom 'bui yo wáhi bu ja yo huáhi mengu n'danni: <http://www.inee.edu.mx/index.php/proyectos/directrices>

Yom hma gi tim bu ja:ra INEE, el SNEE y el pmp SNEE 2016-2020 nge rán juati: Yón 'yohu yo 'Befi bu ja yo Xēki Nt'anni 'ne gepu dí hogi xón ho a ran xadi, gi tim bu ja: <https://goo.gl/q5tJeL>

Gaceta de la Política Nacional de Evaluación Educativa en México

*Ja Gaseta ja b'a Politika Nasyonal ja b'a
Ebalwasyon Edukatiba
Ja Yip ja b'a snajeli' sok ja b'a ilxuk janek' wa
xnaxi': wan jamyex b'ej jumasa' ja b'a oj tojb'uk
ja sje'jel ju'uni
sok jastinaka' ay ja b'a k'umal indígenas jumasa'.
Tojolabal de Chiapas*

*Gaseta nge ra Nt'edi Hqi'bonda nge ra Nt'anni
nange ra Nxadi
Di hätra ts'edi hangu i pädi 'ne yo nt'anni: i xokyo
'lyu gepu di japi da bommánho yo nxadi i ja
Yo artíkulo nge yo nde híngará
Otomí*